

ΑΝΑΓΚΑΣΤΙΚΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ : ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΕΘΕΛΟΝΤΙΚΗΣ ΑΠΟΔΟΧΗΣ ΑΝΙΣΟΤΗΤΩΝ

Μαριαγγέλα Βέικου, European University Institute

Η εισήγησή μου χωρίζεται σε δύο μέρη: Στο πρώτο θα ασχοληθώ με τον κοινωνικό αποκλεισμό των Αλβανών μεταναστών στο περιθώριο της ελληνικής κοινωνίας, σαν μία διάσταση της αντιπαράθεσης μεταξύ των προϋπαρχουσών δομών και της πρόσφατης μεταναστευτικής εμπειρίας στην ελληνική κοινωνία. Στο δεύτερο μέρος θα εξετάσω πώς οι διάφορες πτυχές της αποκλειστικής τους κατηγοριοποίησης σκιαγραφούνται στον τρόπο που οι Αλβανοί μετανάστες εξωτερικεύουν την αντίληψη που έχουν οι ίδιοι για την ταυτότητά τους. Η ανάλυση αντλεί από την εμπειρία της επιτόπιας εθνογραφικής έρευνας που κάνω αυτή την περίοδο.

Ο όρος "κοινωνικός αποκλεισμός" δεν είναι ακριβής αναλυτική κατηγορία, με την έννοια ότι καλύπτει μια σειρά από πρακτικές και νοήματα ανάλογα με το τι ερμηνεία δίνουμε κάθε φορά στον όρο, παρόλο που οι δείκτες που παραπέμπουν σ' αυτόν είναι αρκετά ευκρινείς.

Από τη μια πλευρά έχουμε τον κοινωνικό αποκλεισμό με τις πραγματικές του διαστάσεις, στις οποίες αναφερόμαστε όταν αναλύουμε τις μορφές του κοινωνικού αποκλεισμού στην πράξη, και από την άλλη, έχουμε τους τρόπους με τους οποίους κατασκευάζονται κοινωνικά αυτές οι διαστάσεις και τα νοήματα στην τριπλή διαλεκτική α) της εμπειρίας της μετανάστευσης, β) των προϋπαρχουσών κοινωνικών δομών και γ) του πολιτικού λόγου.

Θα ήθελα να εξηγήσω τι εννοώ με τον "κοινωνικό αποκλεισμό" όταν αναφέρομαι στη σύγχρονη μεταναστευτική εμπειρία των Αλβανών στην ελληνική κοινωνία.

Οι πρόσφατες πολιτικές και κοινωνικο-οικονομικές αναταραχές στην Αλβανία και η επακόλουθη συρροή μεταναστών στην Ελλάδα σε αναζήτηση ενός αξιοπρεπούς τρόπου ζωής, σε συνδυασμό με την αναδυόμενη ιδεολογία στην Ευρώπη που θεωρεί τη μετανάστευση αντιθετική με τη λειτουργία και τη μορφή της σύγχρονης κοινωνίας, έθεσε σε λειτουργία το μηχανισμό νομιμοποίησης της αποκλειστικής σκέψης απέναντι στους μετανάστες σε μια προσπάθεια δόμησης του κοινωνικού χώρου στις βάσεις ενός εθνικού ομοιογενούς χαρακτήρα.

Η πολιτική αυτή που υπεραμύνεται τα κλειστά σύνορα έναντι των μεταναστών από χώρες της Ανατολικής Ευρώπης και του Τρίτου Κόσμου, είναι υπόλογος για τη δημιουργία συνθηκών μη-ανοχής μέσα στην κοινωνία και για την παραγωγή και αναπαραγωγή συνθηκών απαγόρευσης στις ευκαιρίες ζωής, προσαρμογής και ένταξης των μεταναστών. Σύμφωνα με αυτή την ιδεολογία, το μεταναστευτικό κύμα επηρεάζει αρνητικά την κοινωνική ευημερία, σταθερότητα και συνέχεια.

Βρισκόμαστε ήδη σε μία φάση περάσματος από το μοντέρνο στο οικουμενικό και αυτό εξ ορισμού ενσωματώνει το διαφορετικό. Ένα τέτοιο σύστημα οργάνωσης της κοινωνικής ζωής με ποικίλες προοπτικές και νέα πρότυπα συμβίωσης δε συμβαδίζει με την άρνηση του διαφορετικού και του νέου.

Η ελληνική κοινωνία είναι μία κοινωνία που προσπαθεί να προεκτείνει και να αναπαράγει την εικόνα της στο μέλλον. Μία όμως εθνο-θρησκευτική αντίληψη για την υπηκοότητα ενισχύει την πολιτική του αποκλεισμού.

Είναι αλήθεια ότι τα σύνορα υπάρχουν και ότι χρειαζόμαστε να αποτελούμε μέλη μιας συγκεκριμένης κοινότητας, αλλά το ερώτημα είναι με τι κριτήρια θα ορίσουμε τη συμμετοχή μας σε αυτή την κοινότητα; Θα είναι αυτά τα κριτήρια εθνο-θρησκευτικά; Νομίζω πως θα συμφωνήσουμε όλοι πως όχι. Θα είναι κριτήρια δέσμευσης και συμμετοχής; Αν ναι, ποιοι θα αποτελούν την ομάδα των "εμείς" και ποιοι την ομάδα των "άλλων";

Η σημασία που έχουν για μια κοινωνία οι εθνικές και πολιτισμικές διαφορές στα πλαίσια της εξαρτάται άμεσα από τον τρόπο που αυτή η κοινωνία αντιλαμβάνεται τον εθνικό της χαρακτήρα. Ο κοινωνικός αποκλεισμός, λοιπόν, θέτει ερωτήματα σχετικά με το ποια είναι εκείνα τα είδη της διαφορετικότητας που μία συγκεκριμένη κοινωνία είναι διατεθειμένη να ανεχθεί. Στις επίκαιρες συζητήσεις (debate) γύρω από την αντιμετώπιση του προβλήματος της μετανάστευσης, τα συνήθη εμπόδια που προβάλλονται για την αποδοχή των μεταναστών στις κοινωνίες εγκατάστασης είναι συνήθως οικονομικά, πολιτικά και πολιτιστικά¹.

Ας εξετάσουμε πολύ σύντομα τις τρεις ομάδες επιχειρημάτων που οικοδομούν αυτά τα εμπόδια, ξεκινώντας από τις πολιτισμικές κατηγορίες (στις οποίες εντάσσουμε συνήθως την εθνική καταγωγή, τη θρησκεία, τη γλώσσα). Υιοθετώντας τον ορισμό που δίνει ο Abner Cohen στο άρθρο του με τίτλο "The lesson of ethnicity", "εθνική ομάδα" είναι μία συλλογικότητα ανθρώπων που έχουν μερικά κοινά πρότυπα (patterns) συμπεριφοράς και αποτελούν ένα μέρος του κοινωνικού συνόλου που έρχεται σε επικοινωνία με άλλες συλλογικότητες στα πλαίσια του ίδιου κοινωνικού συστήματος². Κυρίως, όμως, ο όρος αναφέρεται στο βαθμό προσαρμοστικότητας, συμμόρφωσης (conformity) της ομάδας με τους γενικούς, κοινούς κανόνες στα πλαίσια της επικοινωνίας με τις άλλες ομάδες. Αυτή η προσαρμογή είναι το αποτέλεσμα διαφόρων πρακτικών που αντιστοιχούν στην ποικιλία με την οποία διαμορφώνεται η κάθε συλλογικότητα (εξαιτίας της ποικιλίας των σχηματισμών με τους οποίους παρουσιάζεται). Έτσι, σύγχρονες εμπειρικές μελέτες εξηγούν τη συμμετοχή σε τέτοιες συλλογικότητες σαν μία αρχέγονη πορεία πολιτισμικής συνέχειας³, ενώ άλλες την εξηγούν σαν μία χρονική κατηγορία εξέλιξης στον τόπο χωρίς αυτό απαραίτητα να σημαίνει ότι είναι μία αδιάλειπτη ιστορική διαδικασία⁴. Τέλος, υπάρχουν και εκείνες οι μελέτες που

1. C. Joppke, *op. cit.* 24-28 J. Friedman, *op. cit.* 834-5.

2. Abner Cohen (ed), *Urban Ethnicity*, 1974, *op. cit.* ix-x.

3. N. Glazer & D. Moynihan (eds), *Ethnicity: Theory and Experience*, 1975.

4. F. Barth, *Ethnic groups and boundaries. The social organisation of culture difference*, 1970.

εξηγούν τη διαδικασία συμμετοχής σε σχέση με τα κίνητρα της ομάδας (motivation) - κυρίως στη σύγχρονη εποχή - δηλαδή ως μία στρατηγική προώθησης συμφερόντων⁵.

Αν εξετάσουμε την περίπτωση των Αλβανών μεταναστών στην Ελλάδα όμως, θα δούμε ότι η διαδικασία αυτή της συμμετοχής δεν είναι τόσο ξεκάθαρη. Αυτοί κινούνται ανάμεσα στο εδώ και στο εκεί, το τώρα και το άλλοτε. Οι ίδιοι, ειδικά οι Βορειοηπειρώτες, παρουσιάζουν τον εαυτό τους σαν μία μειονοτική ομάδα από την Αλβανία που όμως έχει ελληνικές ρίζες (για απόδειξη χρησιμοποιούν το γεγονός ότι μιλάνε ελληνικά και είναι χριστιανοί). Οι Έλληνες αντιμετωπίζουν όλους σαν μία ομάδα Αλβανών πολιτών που έχει έρθει στην Ελλάδα παράνομα και μεταχειρίζεται δάνεια πολιτισμικά για λόγους οικονομικούς. Στην πραγματικότητα όμως, κατά τη γνώμη μου, με την παρέλευση ενός χρονικού διαστήματος, η κοινωνική τους ενσωμάτωση, με την έννοια της συμμετοχής και όχι της αφομοίωσης, ίσως να μην μπορεί να αποφευχθεί.

Με την απομάκρυνση από τις πολιτισμικές δομές της αλβανικής κοινωνίας καθώς και η καθημερινή και συνειδητή συμμετοχή τους στον ελληνικό τρόπο ζωής, οι όποιοι δεσμοί, εθνικοί ή άλλοι χαλαρώνουν και η διαφορετικότητά τους γίνεται αντικείμενο διαπραγμάτευσης με τη γηγενή κουλτούρα. Η ικανότητα των Αλβανών μεταναστών να συμμετέχουν ουσιαστικά (σε επίπεδο εργασίας, εγκατάστασης και επικοινωνίας) με επιτυχία όταν το επιλέξουν υποδεικνύει ότι η εθνική καταγωγή δεν είναι ένα ανυπέρβλητο εμπόδιο στην ενσωμάτωση των συγκεκριμένων μεταναστών. Ο Maurizio Catani στο βιβλίο του με τίτλο: *Living in two cultures* αναφέρει χαρακτηριστικά ότι "Changing one's country means changing one's flag" (Αλλάζοντας τη χώρα του -ο μετανάστης- αλλάζει τη σημαία του), εννοώντας ότι όντως το παρελθόν καταλαμβάνει ουσιαστικό ρόλο στο παρόν. Αλλά αυτό όχι γιατί το παρελθόν επιβάλλεται πάνω στο παρόν αλλά γιατί τα άτομα βάζουν μέσα στο παιχνίδι το παρελθόν τους όταν διαπραγματεύονται την κοινωνική τους ταυτότητα. Επομένως το παρελθόν είναι ανακατασκευαζόμενο και αναπαραγόμενο στο παρόν⁶. Δε θα μπορούσε άλλωστε να είναι διαφορετικά. Δεν περιβαλλόμαστε από σιωπηρές πραγματικότητες ούτε υπάρχει μία μόνο αληθινή όψη της ιστορίας και της εθνογραφίας. Αυτό που μας ενδιαφέρει είναι ο τρόπος με τον οποίο η ιστορία του καθένα παράγεται σε αντιστοιχία με αυτήν των άλλων.

Από την έρευνα μάλιστα φάνηκε ότι το αίσθημα του ανήκειν μπορεί να ξεκινάει από πολλούς παράγοντες που δεν είναι απαραίτητα οι παραπάνω αναφερόμενοι, δηλαδή η καταγωγή, η θρησκεία, η γλώσσα. Μπορεί αντίθετα ή και πρόσθετα να είναι η οικογένεια, οι φίλοι, οι κοινές αξίες, ο τόπος διαμονής και ούτω καθ' εξής. Έτσι, το επιχείρημα της κοινής καταγωγής και της ιστορικά συνεχούς εθνικής ομοιογένειας δε φαίνεται πολύ πειστικό για να στηριχθεί πάνω του μία πολιτική απόρριψης των μεταναστών.

5. M. Waters, *Ethnic options. Choosing identities in America*, 1990.

6. J. Friedman, "The past in the future: History and the politics of identity", *American Anthropologist*, 94(4), σσ. 853-4, 1992.

Περνώντας τώρα στο δεύτερο επιχείρημα, αυτό των συνθηκών οικονομικής αστάθειας στη χώρα υποδοχής λόγω της μετανάστευσης, η μετανάστευση παρουσιάζεται σαν ένα φαινόμενο που κινητοποιείται από εξωτερικούς παράγοντες και το κράτος υποδοχής είναι ο παθητικός αποδέκτης που είναι αναγκασμένος να αντιπαραβάλλει μια πολιτική αντιμετώπισης του προβλήματος. Αυτή είναι μία συμφέρουσα οπτική, γιατί νομιμοποιεί την αποκλειστική και περιφρακτική ρητορική και πολιτική ελέγχου των συνόρων, αλλά είναι και εν μέρει μία λανθασμένη οπτική γιατί καλύπτει το γεγονός ότι το σύγχρονο κράτος έχει συμβάλει στην αναπαραγωγή αυτής της κατάστασης. Ουσιαστικά πρόκειται για στρατολόγηση φθηνού εργατικού δυναμικού και οικονομική εκμετάλλευση μιας κοινωνικής ανεπάρκειας καθώς και το αντίστροφο, κοινωνική εκμετάλλευση μιας οικονομικής ανεπάρκειας.

Το σύγχρονο κράτος συμμετέχει ενεργά στην παραγωγή της ανεπίσημης μετανάστευσης και είναι εξαρτημένο από την ύπαρξη μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού στο έδαφός του. Για λόγους ομαλής λειτουργίας, κυρίως της οικονομίας του, το κράτος ενσωματώνει άτομα σε ορισμένους τομείς π.χ. εργάτες, καταναλωτές, σε ένα ορισμένο ποσοστό, αρκεί να είναι κινητικοί, ευέλικτοι και ξένοι⁷.

Το τελευταίο επιχείρημα και το πιο σημαντικό, κατά τη γνώμη μου, στη θεωρία τουλάχιστον, είναι αυτό που βλέπει τη μετανάστευση σαν πρόκληση στην πολιτική ισορροπία και τη δικαιοδοσία του έθνους-κράτους καθώς και στη συνέχεια και ομοιογένεια της κοινωνίας.

Το κράτος-έθνος έχει μια ορισμένη χρονική, τοπική-εδαφική αναφορά, και αποτελείται από συμμετέχοντες και πιστούς πολίτες οι οποίοι θεωρούνται η επιθυμητή κατηγορία. Από τότε που τα κράτη ασκούν ένα ανώνυμο έλεγχο του εδάφους τους και τα άτομα (οι πολίτες) είναι ελεύθερα να μετακινούνται κατά βούληση, τα κράτη έπρεπε να εισαγάγουν ένα σχέδιο συμμετοχής που θα ζητούσε από τα μέλη κάτι περισσότερο από μια απλή επιλογή εγκατάστασης και αυτό θα ήταν μια δέσμευση, μια σχέση πίστης που θα διαρκούσε μια ζωή. Αν, λοιπόν, τα κριτήρια γι' αυτήν τη συμμετοχή δεν είναι εθνικο-πολιτισμικά, τότε πώς μπορούμε με τον καλύτερο τρόπο να επιβεβαιώσουμε και να διατηρήσουμε τις παρούσες πολιτικές και κοινωνικές αξίες της κοινωνίας αν επιτρέψουμε την ελεύθερη είσοδο στους μετανάστες; Τα κριτήρια με βάση ποιος γίνεται ο ξένος, ο άλλος, ποιοι πρέπει να αποκλεισθούν, αυτό παραμένει πολιτικά αμφίβολο.

Βεβαίως είναι δικαίωμα του κράτους να ελέγχει την είσοδο και την έξοδο στα σύνορά του, αλλά από τη στιγμή που έχει μετανάστες, έστω και ανεπίσημους, που κατοικούν ήδη μέσα στο έδαφός του, τότε οι συνταγματικές προσταγές τίθενται σε εφαρμογή. Αυτοί οι μετανάστες έχουν δικαιώματα (βασικά, ανθρώπινα), τα οποία το κράτος υποδοχής οφείλει να σεβαστεί και να προστατεύσει. Η πολιτική ζωής που πρέπει να είναι εξασφαλισμένη για τους μετανάστες είναι κάτι ξεχωριστό από το πρόγραμμα της εθνικής μεταναστευτικής πολιτικής⁸.

7. C. Joppke, *Immigration as a challenge to the nation-state*, Paper presented in the EUI on October 1996.

8. Βλ. Ι. Ψημμένος, *Μετανάστευση από τα Βαλκάνια, κοινωνικός αποκλεισμός στην Αθήνα*, 1995, σσ. 196-200.

Δε θα ασχοληθώ με τα κριτήρια υποδοχής και ενσωμάτωσης των μεταναστών, ούτε θα αναλύσω το ρόλο της κρατικής ιδεολογίας στο να αποτρέπει ή να νομιμοποιεί τον κοινωνικό αποκλεισμό ατόμων σε κατάσταση ανάγκης.

Ένα ερώτημα θα ήταν από ποια σκοπιά μπορούμε να εξετάσουμε τον κοινωνικό αποκλεισμό της ομάδας των Αλβανών, λ.χ. από ανθρωπιστική σκοπιά, από εθνικιστική σκοπιά, από τη σκοπιά της μετακινούμενης ομάδας;

Αυτό που επιθυμώ να παρουσιάσω είναι η σχέση μεταξύ των δομών της ελληνικής κοινωνίας όσον αφορά την αντιμετώπιση του Αλβανού μετανάστη, του ξένου, με τον τρόπο που αυτός κατασκευάζεται κοινωνικά ως προβληματική κατηγορία και πως αυτό το γεγονός αντικατοπτρίζεται στην αναδιαπραγμάτευση της ταυτότητάς του.

Το να ξέρει ποιος είναι, ποια είναι η θέση του και ποιος ο ρόλος του, τι δίνει και τι παίρνει από την κοινωνία μέσα στην οποία ζει είναι καθοριστικά προβλήματα για το μετανάστη. Ζει μια μεταβατική κατάσταση όπου πρέπει να αναπροσαρμόσει ή να αναπροσδιορίσει την ταυτότητά του. Αυτή η διαδικασία είναι ενσωματωμένη στη συμπεριφορά του μετανάστη και προϋποθέτει μία αλλαγή στην κοινωνική θέση καθώς και μετατροπή των πολιτισμικών αξιών και των τρόπων συμπεριφοράς. Αντιμέτωποι με αυτήν τη μεταβατική κατάσταση, οι μετανάστες βρίσκουν τρόπους να την ξεπεράσουν με την εκμάθηση και προσαρμογή στη νέα κουλτούρα. Αυτό μπορεί να γίνει οικειοθελώς, αθέλητα ή και καταναγκαστικά και να συμπεριλάβει αλλαγές στα βασικά στοιχεία της προσωπικής ταυτότητας, όπως το όνομα ή η θρησκεία.

Η έννοια κλειδί εδώ είναι η ταυτότητα. Η ατομική ταυτότητα (self-image) ορίζεται συνήθως ως το αίσθημα της συνέχειας και της ενότητας στο χώρο και στο χρόνο. Όσο ισχυρή και να είναι η εικόνα που έχουμε για τον εαυτό μας, αυτή αναπροσδιορίζεται κάθε στιγμή στην επαφή μας με τους άλλους. Αυτή η εμπειρία είναι πιο ισχυρή για τους μετανάστες οι οποίοι αλλάζουν το κοινωνικό τους περιβάλλον και την ομάδα αναφοράς τους. Στις σχέσεις μεταξύ εθνικών μειονοτικών ομάδων και γηγενούς πληθυσμού πολύ σημαντικές είναι οι πολιτισμικές αναφορές, δηλαδή τα χαρακτηριστικά τα οποία αναγνωρίζουμε σ' αυτούς που ανήκουν στην ίδια ομάδα με εμάς. Αυτά τα πολιτισμικά σύμβολα διευκολύνουν την κατάταξη, τη διαφοροποίηση και την κοινωνική περιθωριοποίηση. Τα χρησιμοποιούμε για να αναγνωρίζουμε τους δικούς μας από τους άλλους.

Οι Αλβανοί μετανάστες επομένως έχουν να παλέψουν κατ' αρχήν με την εγκαθιδρυμένη ελληνική κοινωνική συνείδηση. Το δίκτυο, δηλαδή, των νοημάτων (επικοινωνιακών πρακτικών) που θεωρείται κοινό για όλους τους Έλληνες, τους συμβολικούς κώδικες οι οποίοι συνιστούν την ουσία και το νόημα της ελληνικής κοινωνίας όχι μόνο γι' αυτούς που βρίσκονται μέσα αλλά και για τους άλλους που βρίσκονται απ' έξω. Αυτοί οι κώδικες ορίζουν ποια είναι τα γνήσια και ποια τα ψευδή συστατικά τα οποία πρέπει να αναγνωρίζονται στα μέλη και στα ενδεχόμενα μέλη. Όταν οι πολίτες κρίνουν ποιοι πρέπει να εσωκλεισθούν και ποιοι πρέπει να αποκλεισθούν από την κοινωνία τους, ποιοι είναι οι εχθροί και ποιοι οι φίλοι, τότε συγκροτούν το δικό τους συμβολικό κώδικα. *Αυτός ο κώδικας έχει φυσικά τη δική του μορφή σε

κάθε διαφορετικό κράτος και συνίσταται από τα ιστορικά υπολείμματα διαφόρων κοινωνικών, φιλοσοφικών, θρησκευτικών ιδεών - κινήματων - παραδόσεων κ.λπ.⁹ Αυτή η πρακτική είναι γενικά αποδεκτή. Αυτό όμως που δεν είναι καθόλου εξακριβωμένο και αυτό για το οποίο γίνονται όλες οι συζητήσεις, αυτό το οποίο διαπραγματευόμαστε και εμείς στα πλαίσια αυτού του συνεδρίου, είναι το ζήτημα του πώς οι συμβολικές κατηγορίες, οι φίλοι και οι εχθροί, θα εφαρμοστούν σε συγκεκριμένα άτομα και ομάδες. Εκεί είναι και το πεδίο της αυθαιρέσις και της διακριτικής ευχέρειας του έθνους-κράτους να ορίσει τα χαρακτηριστικά αυτής της συμβολικής αντιπαράθεσης με ένα πειστικό για αυτό τρόπο. Θα ήταν μη ρεαλιστικό π.χ. να υποθέσουμε ότι οι Αλβανοί με το να μιλάνε πολύ καλά τα ελληνικά, να έχουν ελληνικά ονόματα και να συμπεριφέρονται σαν Έλληνες θα τους επέτρεπε να ενσωματωθούν εξαρχής και επίσημα στην ελληνική κοινωνία.

Αντιμέτωπος με αυτόν το συμβολικό κοινωνικό χώρο λοιπόν, ο Αλβανός μετανάστης μετασχηματίζει τη ζωή του, μαθαίνει το νέο του πρόσωπο και προσπαθεί να προβάλλει μία αποδεκτή ταυτότητα για να οικοδομήσει τη ζωή του. Για τον Αλβανό μετανάστη ο προσδιορισμός της ταυτότητας γίνεται μέσα στο πλαίσιο των απαιτήσεων και των αναμονών που η νέα κοινωνία ζητάει από αυτόν. Πρόκειται, δηλαδή, για έναν αγώνα των μεταναστών για συνύπαρξη με τις κατεστημένες ντόπιες ομάδες.

Η συμμετοχή στην ελληνική κοινωνία στηρίζεται στη μετατροπή του τρόπου του συμπεριφέρεσθαι των Αλβανών και γενικότερα του είδους της παρουσίας μέσα στην ελληνική κοινωνία. Η διαπραγμάτευση ξεκινά με το όνομα και στη συνέχεια αναλαμβάνουν ένα καινούργιο ρόλο και αυτός είναι να πείσουν για τις ελληνικές τους ρίζες. Το όλο παιχνίδι παίζεται στη συμπεριφορά και στην παρουσία, αφού η διαφορετικότητά του στην εμφάνιση -φυλετικά διακριτικά- δεν είναι εύκολα αναγνωρίσιμη. Ένας Αλβανός μου είπε: "Όταν προχωρώ με αυτοπεποίθηση, με μάτια που δεν είναι φοβισμένα, είμαι καθαρός και φοράω προσεγμένα ρούχα, η αστυνομία δεν καταλαβαίνει ότι είμαι Αλβανός".

Αυτοδιαφοροποιούνται λοιπόν, "δεν είμαι, λένε, Αλβανός", παίρνουν την ταυτότητα του Βορειοηπειρώτη για λόγους αμυντικούς, επιβίωσης. Δεν είναι απλά πληθυσμός αποξενωμένος από την κοινωνία (Αλβανοί-Έλληνες) αλλά κυρίως από τον εαυτό τους. Βιώνουν μια χρονική και χωρική ασυνέχεια και αυτό έχει σαν αποτέλεσμα να αντιλαμβάνονται τη διαφορά σαν ένα εμπόδιο που πρέπει να υπερνικήσουν.

Στην πράξη, έχουν να διαχειριστούν μια σειρά εναλλακτικών ταυτοτήτων. Το ελληνικό κράτος τους θεωρεί "Αλβανούς", η ελληνική κοινωνία άλλοτε τους ονομάζει "Βορειοηπειρώτες" και άλλοτε "Αλβανούς", ανάλογα με τις συνθήκες αναφοράς, οι ίδιοι προς τα έξω φαινομενικά παρουσιάζονται ως Έλληνες και προς τα μέσα μόνο οι ίδιοι ξέρουν.

Δεδομένου, λοιπόν, για να υιοθετήσω τη φράση του R. Cohen, στο βιβλίο του

9. L. Hagendoorn, "Ethnic categorization and outgroup exclusion: cultural values and social stereotypes in the construction of ethnic hierarchies", in *Ethnic and Racial Studies*, vol. 16(1), January 1993.

Frontiers of Identity, ότι βρίσκονται συνεχώς αντιμέτωποι με το "ποιοι δεν είναι", επιλέγουν μια προτιμητέα ταυτότητα έτσι ώστε να διευκολύνεται η προσαρμογή τους.

Ο Fredric Barth στο *Ethnic groups and boundaries* ορίζει την εθνοτική ταυτότητα σαν ένα ανοικτό σύστημα που ορίζεται κάθε φορά ως σχολιασμός της σχέσης που έχουμε με το γείτονά μας. Τα σύνορα μπορούν να έχουν πολλά σημάδια, ορατά ή μη, να αναφέρονται στον τόπο, στην ιστορία, στη γλώσσα, στην οικονομική κατάσταση ή και σε ένα σωρό άλλους προσδιορισμούς συμβολικού ή μη χαρακτήρα. Η συζήτηση όμως κάθε φορά προσδιορίζεται από τα σημάδια που τα κοινωνικά υποκείμενα θα διαλέξουν να χρησιμοποιήσουν.

Η Mary Waters στο *Ethnic Options* προχωράει το επιχείρημα λίγο παραπέρα λέγοντας ότι ο τρόπος εκδήλωσης της εθνικότητας στη μεταναστευτική εμπειρία εξαρτάται άμεσα από τις ανάγκες επιβίωσης και τις ευκαιρίες που προσφέρονται στη χώρα εγκατάστασης. Αυτό έχει άμεση σχέση με τις αποκλειστικές κατηγοριοποιήσεις και την ιεραρχία του status οι οποίες συμπεριλαμβάνονται σε αυτήν τη διαδικασία. Η επιθυμία απόκτησης μιας θετικής κοινωνικής ταυτότητας από μέρους των Αλβανών τους κάνει να την αποδεχτούν υποσυνείδητα, ή και συνειδητά, ως δικαιολογημένη. Ο ίδιος, δηλαδή, ο μετανάστης αισθάνεται υπεύθυνος της περιθωριοποίησής του λόγω της καταγωγής του, των πολιτισμικών του χαρακτηριστικών και της κοινωνικής του εμπειρίας.

Ο Αλβανός μετανάστης μαθαίνει να ανήκει στη χώρα εγκατάστασης απορρίπτοντας μέρος της ιστορίας του. Μαθαίνει να δίνει τη συνολική εντύπωση μιας παρουσίας και συμπεριφοράς αόρατης στα μάτια του γηγενή γνώστη και κριτή. Αντιλαμβάνεται πολύ καλά ότι όλα τα στοιχεία γύρω από τον κοινωνικό αποκλεισμό του έχουν να κάνουν με τον αρνητικό καθορισμό του μετανάστη: δεν είναι Έλληνας, δεν είναι χριστιανός, δεν είναι πολίτης του κράτους και ούτω καθεξής.

Στην περίπτωση αυτής της κατηγορίας των μεταναστών, είναι φανερό ότι τα δικαιώματά τους δεν εξαρτώνται μόνο από το είδος της εργασίας τους, της προσφοράς τους και της συμμετοχής τους στην κοινωνική ζωή, αλλά κυρίως με την ταυτότητά τους. Η ταυτότητα του "Αλβανού" είναι το κοινωνικό του μειονέκτημα από τη στιγμή της άφιξης του μετανάστη στην Ελλάδα. Έτσι, αυτός αρνείται ένα μέρος της προσωπικής ιστορίας του και επιχειρεί να θυμηθεί ή να ανασκευάσει τι σημαίνει να έχεις ελληνική ταυτότητα.

Στο ίδιο βιβλίο που ανέφερα προηγουμένως, ο R. Cohen, αναφερόμενος βέβαια στην περίπτωση της βρετανικής ταυτότητας, περιγράφει και αναλύει πως προκειμένου να προσδιορίσουμε, όταν μας ζητηθεί, ποιοι είμαστε, συνήθως αυτό που κάνουμε είναι να αναδιαπραγματευτούμε το σχήμα του ποιος είναι ο δικός και ποιος ο ξένος. Αφού η ατομική ταυτότητα θεωρείται ότι συνιστά μία συνέχεια στο χρόνο, αυτό που προσδιορίζει την αλλαγή είναι ο κόσμος γύρω της, δηλαδή η σημασία του ξένου, του άλλου.

Το να ξέρουμε ξεκάθαρα ποιοι είμαστε, ποια είναι η εθνική μας ταυτότητα θεωρείται θετικός παράγοντας για την ευημερία της κοινωνίας. Μα στην περίπτωση των Αλβανών, ένας αυστηρός καθορισμός μου φαίνεται μερικές φορές προβληματικός.

Αυτοί δεν αισθάνονται απαραίτητως ξένοι προς τις νέες αυθήκες, αυτό που συμβαίνει όμως είναι ότι σχεδόν πάντα η κοινωνία τούς αντιμετωπίζει σαν ξένους. Ένα τέτοιο παράδειγμα αντίληψης της ταυτότητας είναι το εξής: Σε μια από τις συνεντεύξεις που πήρα, την οποία θεωρώ από τις πιο σημαντικές, ένας άντρας Αλβανός μου είπε: "Δε μου αρέσει η λέξη μετανάστης. Εγώ δεν είμαι μετανάστης. Εσύ αν πήγαινες από την Αθήνα στη Θεσσαλονίκη θα ήσουν μετανάστρια; Έτσι κι εγώ, έρχομαι από μέρη που κάποτε ήταν ελληνικά. Εγώ είμαι Έλληνας και τώρα εδώ με λένε "Αλβανό", γιατί; Όσο ήμασταν εκεί, μας έλεγαν "Βρομοέλληνες", τώρα που ερχόμαστε εδώ, μας λένε "Βρομοαλβανούς", γιατί;

Δεδομένου, λοιπόν, ότι η ταυτότητα δεν καθορίζεται μόνο από το ίδιο το άτομο αλλά είναι θέμα αντιπαραθέσεων και συσχετισμών, κάθε αναζήτηση για αυτοπροσδιορισμό των Αλβανών μεταναστών είναι αιχμαλωτισμένη σε μια προοπτική εθελοντικής αποδοχής της αυτο-αναίρεσης και αίσθησης συλλογικής ενοχής. Αυτή η αποδοχή της υποτέλειας και της αλλοτρίωσης είναι, νομίζω, το κυριότερο σύμπτωμα και η σημαντικότερη διάσταση του κοινωνικού αποκλεισμού σε ανθρωπινό επίπεδο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Robert Bach, *Changing relations, newcomers and established residents in US communities*, Ford Foundation, NY, 1993.
- Θεόφιλος Βέικος, *Έθνη και Εθνικισμός*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα, 1991.
- Maurizio Catani, Changing one's country means changing one's flag, in "Living in two cultures, the socio-cultural situation of migrant workers and their families", Gower-the Unesco Press, 1982.
- Abner Cohen, *Urban Ethnicity*, Tavistoc Publ., London, 1974.
- Robin Cohen, *Frontiers of identity. The british and the others*, Longman, NY, 1994.
- Walker Conor, "Beyond reason: the nature of the ethnonational bond" στο *Ethnic and Racial Studies*, vol. 16(3), July 1993.
- Dario Durando, "The rediscovery of ethnic identity", *Diorana Letterario*, no 171, σσ. 1-8, September 1993.
- Jonathan Friedman, "The past in the future: History and the politics of identity", *American Anthropologist*, 94(4), σσ. 837-59, 1992.
- Virginie Guiraudon, *Citizenship rights for non-citizens: now did foreign migrants acquire more rights and benefits?*, paper presented at the EUI in Florence, on January 18, 1995.
- Louk Hagendoorn, "Ethnic categorisation and outgroup exclusion: cultural values and social stereotypes in the construction of ethnic hierarchies", στο *Ethnic and Racial Studies*, vol. 16(1), 1993.
- Christian Joppke, *Immigration as a challenge to the nation-state*, paper presented at the EUI, October 1996.
- Hermann Korte(ed), *Cultural Identity and structural marginalisation of migrant workers*, European Science Foundation, 1980.
- Robert Miles & Dietrich Thranhardt (eds), *Migration and European Integration, the dynamics of inclusion and exclusion*, Printer publ. Ltd., London, 1995.
- Mark Schaller, "The role of statistical reasoning in the formation, preservation and prevention of group stereotypes". *British Journal of Social Psychology*, vol. 33, σσ. 47-61, 1994.

John Simon, "Models versus reality, or, let's call racism by its name", στο *Education and the integration of ethnic minorities*, a publication of the International Centre for ethnic studies, 1986.

Νίκολας Σιταρόπουλος, "The new legal framework of alien immigration in Greece: a draconian contribution to Europe's unification", στο *Immigration and Nationality Law & practice*, vol. 6(3), 1992.

Ιορδάνης Ψημμένος, *Μετανάστευση από τα Βαλκάνια, κοινωνικός αποκλεισμός στην Αθήνα*, Glory Book, Παπαζήσης, 1995.